

Г.Б. Идрисова¹, Б.К. Танатаров²

¹Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің PhD докторанты,
Түркістан қ., Қазақстан

²Тараз мемлекеттік педагогикалық университетінің аға оқытушысы
Тараз қ., Қазақстан

ДӘСТҮРЛІ ҚАЗАҚ ҚОҒАМЫНЫҢ ЗЕРТТЕЛУІНІҢ МЕТОДОЛОГИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа

Мақалада дәстүрлі қазақ қоғамы тарихының көкейкесті мәселелері, оның идеялық мазмұны, саяси-әлеуметтік құрылымы, ұлттық құндылықтары талданады. Дәстүрлі қоғамның тарихи сана және ұлттық мәдениеттің негізін құрайтын құндылықтарды қалыптастырудағы орны мен рөлі анықталады. Дәстүрдің трансформациялануы арқылы дәстүрлі қоғам құрылымын жан-жақты зерттеу мәселесі баяндалады. Дәстүрлі қазақ қоғамының қайта құрылуының тарихи шарттары мен экономикалық және мәдени алғышарттары қарастырылады. Тарих пен мәдениеттің өзегін құрайтын ұлттық дүниетанымды, рухани қайнарларды қайта қалпына келтіру идеялары анықталған. Дәстүрлі қоғамды зерттеу методологиясы арқылы тақырыпты жан-жақты қарастыруға және мәселелерін зерттеуге негізделген. Әлеуметтік-экономикалық өзгерістер рухани мәдениеттің жаңаруына, оның идеялық қайта құрылуына ықпал етеді. Бұл идеялық және теориялық дамуы тәжірибесінің екі элементі де, ұлттық өзіндік сананың өзіндік ерекшеліктері жинақталғандығы көрсетілген.

Түйін сөздер: жаһандану, рухани трансформация, тарихи үрдіс, идеология, дәстүрлі қоғам, ұлттық құндылықтар, ұлттық сана.

Идрисова Г.Б.¹, Танатаров Б.К.²

¹PhD докторант Международного казахско-турецкого университета им. Х.А. Ясауи,
г. Туркестан, Казахстан

²старший преподаватель Таразского государственного педагогического университета
г.Тараз, Казахстан

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ТРАДИЦИОННОГО КАЗАХСКОГО ОБЩЕСТВА

Аннотация

В статье рассматриваются проблемы традиционного казахского общества. Показан анализ его идейного содержания, социально-политической структуры, национальных ценностей. Определены роль и место формирования ценностей, являющиеся основой исторического мышления, национальной культуры традиционного общества. Определены проблемы всестороннего исследования структуры традиционного общества путем модернизации традиций. Выявлены идеи восстановления национального мировоззрения, духовных источников, которые являются ядром истории и культуры. Рассмотрены исторические условия, экономические и культурные предпосылки трансформации

традиционного казахского общества. Социально-экономические перемены способствуют обновлению духовной культуры, ее идейному перевооружению. Он основан на всестороннем изучении темы и изучении проблем с помощью традиционной методологии социальных исследований. Социально-экономические изменения способствуют обновлению духовной культуры и ее идеологической трансформации. Показано, что оба элемента практики идеологического и теоретического развития имеют особенности национального самосознания.

Ключевые слова: глобализация, духовная трансформация, исторический процесс, идеология, традиционное общество, национальная ценность, национальное сознание.

Idrisova G.B.¹, Tanatarov B.K.²

*¹International Kazakh-Turkish University named after Khoja Ahmed Yasawi PhD student,
Kazakhstan, Turkestan*

²Senior teacher of Taraz State Pedagogical University, Kazakhstan, Taraz

HISTORIOGRAPHY OF THE HISTORY OF THE KAZAKH TRADITIONAL SOCIETY

Abstract

The article deals with the problems of traditional Kazakh society. The analysis of its ideological content, socio-political structure, national values is shown. The role and place of formation of values, which are the main historical thinking, national culture of a traditional society, are defined. The problem of a comprehensive study of the structure of a traditional society was determined by traditional modernization. The idea of restoring the national ideology, spiritual sources, which is the cornerstone of history and culture, has been defined. It has been made a historical analysis of research in this direction. The historical conditions, economic and cultural prerequisites for the transformation of traditional Kazakh society are considered.

Socio-economic changes contribute to the renewal of spiritual culture, its ideological rearmament. The worldview basis of this process was education. It is shown that in the educational teachings both elements of the experience of the ideological and theoretical development of mankind and peculiar features of national self-consciousness were accumulated.

Key words: globalization, spiritual transformation, historical process, ideology, traditional society, national value, national consciousness.

Қазақ халқының мыңдаған жылдардан бері үзілмей жалғасып келген этникалық тарихы, оның жалпы түркілік негіздері, рухани-мәдени тұтастығы, қандас туыстығы жөнінде енді-енді жүйелі сөз бола бастады. Тағы бір жағынан, осы бір іс бастағалы бері тарихшылар мен тілші, ақын-жазушылар арасында дәстүрлі қоғамның сипаты мен табиғаты жөнінде бір-бірінен мүлде алшақ, кереғар ауытқулар белең алып, жаңаша қалыптаса бастаған ұлттық тарихи санаға кері әсерін тигізіп жатқаны белгілі. Түрік тарихшысы Баһаддин Өгелдің «Бүгінгі түрік тарихшылығы» қалай да деректемелерді сүзе қарасыруы, сол дерек-терге сүйеніп, синтездеу барысын бастан кешуде, деректерді жүйелемей тұрып, ауқымды технологиялық пайымдаулар жасауға болмайтынын білуге тиіспіз.

Күні кешеге дейін ерте Орта ғасыр тарихын зерттеушілердің еңбектерінде бүгінгі Қазақстан аумағында түрік халықтары құрған үлкенді-кішілі мемлекеттік құрылымдарды бір-біріне пәлендей қатысы болмаған, ел билеу дәстүрі қалыптаспаған, жабайылардың кезекті бір қиратушылық соғыстарының себебі мен салдары деп қарауға бейім тұрғандығын жасыра алмаймыз [1,14 б.].

Бұлжымас ақиқаттай көрініп келген осы пікірдің де шикілігі бары кейбір тарихшылар жағынан айтылып қалып жүрсе де, нақты дәлел-айғаққа апарар оңтайлы ғылыми әдіс-тәсіл табыла қоймаған еді. Оның бір себебі – қазақ тарихын қатып-семген таптық-әлеуметтік

формациялар баспалдағымен, Еуропалық өлшемдерге салып қарастыруда жатқандығы белгілі бола бастағандығында.

Қазақ тарихы – қазақ ұлтының этникалық, мәдени-рухани өмір-тіршілігінің тарихы. Сондықтан, соңғы уақыттарда әлемдік ауқымды орын ала бастаған «тарихқа өркениеттік тәсіл» арқылы ғана айқын-дауға болатыны белгілі бола бастады. Өйткені, ұлттар мен мемлекеттер тарихы тек өліспей беріспейтін таптық күрестер, мемлекеттер арасындағы соғыстар тарихы ғана емес еді. Ол алдымен өркениеттер тарихы, әрі өркениеттер арасындағы қақтығысы мен келісімдерінің тарихы болатын. Бұл адамзат ақыл-ойының XX-XXI ғасырларда жеткен жетістігі деуге болады [2, I том, 82 б.].

Орыс тарихшысы Н.Я. Данилевский ол туралы: Бір тұтас әлемдік тарих деген жоқ, тек жекелеген өркениеттер тарихы ғана бар деген қорытынды жасайды. Бұл тұжырымға келісер болсақ әлемдік тарихты уақыт сарабына жіктей отырып, алдымен мәдениеттер мен өркениеттердің бір-біріне тигізген ықпал әсерлерін айқындауға баса назар аударғанда тура келеді.

Қазақ тарихын «өркениеттік тәсілмен» зерделеу дегеніміз - жалпы түркілік «Дала өркениеті» аясын-да, қазақ халқына тән этникалық ерекшеліктері пайда болған тұрмыс-тіршілігін, отбасылық өмірін, елдік дәстүр-салтын, мемлекет-ел-отан жөніндегі ұғымдары көрнекіленген отбасы – әке – қаған –хан ордасы үштігінің мызғымастығы мен қасиеттілігін - «бір билеуші - бір тәңір» сенімін орнықтырған дүние танымы мен діндік нанымдарын тұтастай алып қарастыру болмақ [3, 182 б.].

Қазақстанның қазіргі жағдайында ұлттық бірлік пен мәдени тұтастықты қалыптастыру ең өзекті мәселенің бірі болып отыр. Барлық ізгі рухани белсенділіктер басылып қалатын жағдайдан шығып, шынайы еркіндікке қол жеткізу қазіргі жаһандандудың қатаң бәсекелестігі жағдайында саяси, әлеуметтік-экономикалық дербестікпен қатар, рухани тәуелсіздікке ие болуды да қажет етеді. Бұл үшін замана ағы-мына лайықты сырттан енгізілген соңғы, бірақ барлық руханилықтан жұрдай жалаң технологияларды енгізу жеткіліксіз, мәңгүрттік және маргиналдық жағдайдан арылу үшін ұлт тәрізді күрделі жүйенің қалыптатылуын қамтамасыз ететін төлтума тарих пен мәдениеттің өзегін құрайтын ұлттық дүниетаным-ды, рухани қайнарларды қайта қалпына келтіру арқылы қоғамның өзіндік тарихи санасын қалыптастыру керек. Көп жылдар бойы, кей ортада әлі де көшпелі ел, тарихта жасампаз күйі, әлеуметтік өркениетті құрамдас бөлік өзіндік мәдени-шаруашылық үлгі туғызған, қордалы орта емес, қайта өркениеттің жауы, мәдениеттен шеткері қалған қауым, тарихта алға жылжыған адамзат баласының артынан ерген адамзат есебінен көрсету басым болды. Көшпелі қоғам ешқандай болашағы жоқ, құрып кетуге тиіс өмір салты деп түсіну біздің елімізді қаншама рет бейнетке душар етті. ХҮІІІ ғасыр басында халқымыз басынан өткерген дағдарысқа қарамастан өз алдына саяси құрылымы, әлеуметтік ұйымы, этникалық сана деңгейі т.б. институттар қалыптасқан күрделі жүйе ретінде көзге түседі. Қазақ қоғамының бір ерекшелігі оның қандай саласын зерттеуге ден қойсақ та біртұтас, синкретті, бір-бірімен қабысқан жүйелерден тұрады. Сол сияқты билік институтын да өзге жүйелерден бөліп қарауға болмайды. Қазақ дәстүрлі құқықтық ережелерін қолданудың тарихы тым тереңде және оның қайталанбас өз ерекшеліктері ескерілуі керек. Әдет-ғұрып нормалары бір сөзбен айтқанда ұлттық сананың жарқын көрінісі әрі дәстүрлі құқықтық мәдениеттің іргетасын құрайды. Қазақтың “малым жанымның садағасы, жаным арымның садағасы” деген қағидасы әдет-ғұрып нормаларының адамгершілік құндылықтарға басымдық беретіндігін айғақтайды. Көшпелі қоғамдағы құқықтық мәдениет халықтың рухани болмысы мен тұрмыс-тіршілігі және ұлттық салт-санасына лайықталған.

XVIII ғасыр ортасынан бастап сыртқы елдермен жүргізген жаугершілік соғыстардың тынышталуы нәтижесінде халқымыздың этникалық құрылымының тұрақты жүйесі қалыптаса бастады. Бұған сонымен қатар қоғамдағы әлеуметтік, экономикалық, саяси процестер де ықпал етті. Дала көшпенділерінің архаикалық және тоқырау туралы көзқарастарынан бүгінгі күнге дейін арыла алмай жатыр. Алайда, өркениет теориясындағы негізгі зерттеу нысандары - адам және қоғам болып негізделген.

Нағыз туыстық тек отбасыларда ғана емес, кішігірім топтар үшін де тәжірибелік маңызды болып табылады. Саяси, әскери, экономикалық және басқа идеологиялық байланыстардың формасы қызмет еткен кезге дейін генеалогиялық туыстық нақты басымдыққа ие болды, сонымен қатар билік пен басқару қатынастарын заңдастырудың тиімді құралы болды. Дәл осы факторлар билікке қол жеткізудің кез-келген жүйесінің негізін құрады. Осыған байланысты, толығымен номадолог А.Хазановтың туыстық қарым-қатынас туралы пікірі әділ болып көрінеді, жеке тұлғаның қоғамдағы орны, ал олардың шығу тегі заңды деп атап көрсетті. Көшпелі қоғамдардағы кеңістікті қысқарту әлеуметтік қатынастардың тұрақтылығына қол жеткізді. Еуразия ауқымында пайда болған көшпелілер мемлекеттерімен этникалық құрылымының негізін құраған рулар мен олардың әрбір мүшелері, бір-бірімен қандас-туыстас болып есептелініп, олардың іс-әрекеттері генеалогиялық тұрғыда реттелініп отырған. Бұл жөнінде халқымыздың этникалық ерекшеліктерін антропологиялық қырынан зерттеген О.Смағұловтың пікірі назар аударарлық. Ол өз еңбегінде: «Ежелгі және осы заманғы Қазақстан тұрғындарына жүргізілген антропологиялық зерттеулер нәтижесінде генетикалық байланыс пен сабақтастықтың үш мың жылға тарта уақыт бойы үзілмегендігін» дәлелдеген» [4, 170 б.] деген тұжырым жасайды.

Қазіргі ғылымда оларды салыстырудың іргелі өлшемдері жоқ. Туыстық тазалық тек арабтар және басқа ұқсас халықтарда кездеседі.

Дәстүрлі қоғамның тарихнамасының әдіснамасы талай рет өзгеріске түсті. Алғашқы кезекте «жаратылысынан бар және өзгермейтін» рулық-тайпалық құрылымы «патриархаттық-рулық уклады болған көшпелі қоғамдарды тапсыз, әлеуметтік жағынан айқындалмаған» деген тұжырым орнықты. Оған мысалы ретінде XIX ғасырда Н.А. Аристовтың, XX ғасырдың 20-жылдарында А.П. Чулошниковтың осындай тұжырымын айтуға болады. Бұндай дәстүрлі қоғамдар отырықшы-егінші елдер мен халықтар жаулап алмайынша, мемлететін өз беттерінше құра алмайды деп қарастырылды. Кеңестік тарихнамада көшпелі қоғамның таптық жіктелуі, көшпелілердің феодалдық даму, феодалдық мемлекеттік сатысына жету мүмкіндігі туралы пікір орнықты, бұл көзқарасты С.П. Толстов дамытты. Б.Я. Владимирцов ғылымға «көшпелі феодализм» ұғымын енгізді. [9, 36 б.]

XX ғ. 30-жылдары Б.Я. Владимирцовтың «Көшпелі феодализм» теориясына байланысты көшпелі-лердің азаматтық дамуын таптық формациялық тарихпен байланыстыру қалыптасты. Көшпелілердің қоғамдық жүйесімен таптық белгілерді табу, қанаудың болғанын, меншіктің феодалдық белгілерін анықтау тарих ғылымында XX ғ. 90-шы жж. дейін жалғасты. XX ғ. соңына дейін көшпелі мал шаруашылығынан қол үзбегені анық, екінші жағынан қазақ қоғамының этноәлеуметтік даму барысы бұрынғыдан бөлек. «Бұдан әрі енді қазақтың тарихы жоқ, далалық облыстың бұратана ауыл тұрғындарының ғана тарихы бар». [5, 34 б.]

С.Ж. Асфендияров тарихнамаға пікірсайыс проблемаларының өз түсінігін енгізді. Б.Я. Владимирцов-тың «Көшпелі феодализм» деген «сәтсіз» анықтамасымен де келіспеді. Кейінгі кезеңде де «көшпелі феодализм» теориясы сынға алынды. Бірқатар орыс авторларының көшпелі халықтарда «тарих жоқ» туралы, олардың өз дамуында рулық құрылыс пен алғашқы қауымдық шаруашылық деңгейін аса алмағандығы туралы ұлы державалық пиғылдарын да, жергілікті авторлардың қазақ қоғамы тарихы жолының ерекшелігі туралы, онда таптық онтоганизмнің жоқ екендігі, «түрік-монғол нәсілінің ұлы рөлі» туралы көзқарастарын да теріске шығаруға орынды әрекет жасай отырып, С.Ж. Асфендияров өз кезегінде саяси тұрғыдан көшпелілер өмірінің келеңсіз жақтарын ерекше атап көрсетті, оның пікірінше, олардың өмірі халық бұқарасын феодалдық-рулық үстем таптың талап-тонауы мен қанауына, рулық бірлестіктер арасындағы қантөгісті күреске ғана толы болған [9, 38-39 бб.]

Ғарифолла Есім қазақ қоғамы мен оның рухани ерекшеліктері жөніндегі қоғамдық ғылымдарда орныққан кереғар түсініктер мен ұғымдардың құндылығы қайта бағалап, дәстүрлі қазақ қоғамы мен оның қазіргі жағдайында таптық-экономикалық формация теориясынан бас тартып, өркениетті өлшем түрлеріне өту туралы тұжырым жасайды.

Дәстүрлі қоғам тарихын игеруге мемлекеттік «Мәдени мұра» бағдарламасы аясында академик Ә.Нысанбаевтың жетекшілігімен елімізге танымал ғалымдардың қатысуымен, қазақ

тілінде жарық көрген 20 томдық «Қазақ халқының мұрасы» мен 20 томдық «Әлемдік философиялық мұра» атты еңбегінің методологиялық маңызы зор [5, 16 б.].

В.В. Бартольд «Түркі тектес халықтардың ішінде санының көптігімен, жерінің молдылығымен зерттеушінің назарын өзіне айрықша аударған халық – қазақтар» [6, V т. 250 б.] деп айтқанда ең алдымен Ресей ғалымдарының қазақ дәстүрлі қоғамына қатысты деректерінің аса мол екендігін меңзеген еді.

Солай дегенмен, қазақ жерін Ресейдің отарлауының мәдени аспектілері асыра дәріптелді, отаршыл-дық саясаттың астарлы мүдделері бүркемеленді. Дәстүрлі қазақ қоғамының тарихына нигилистік көз-қарас орнықты. Осы себептер тарихи шынайылықты қалпына келтіріп, ұлттық тарихты қайта бағалауды бүгінгі күннің өзекті мәселелерінің біріне айналдырып отыр.

Нақты тарихи айғақтар мен ғылыми деректерге негізделген тарихи үдерістердің даму қисыны мен заңдылықтарына сүйенген методология ғана тарих ғылымының алдында тұрған осы міндеттерді шеше алады. Дәстүрлі қоғамның шынайы тарихын қалыптастыруда біздің еліміздің бірқатар тарихшылары маңызды еңбектер атқарды. Олар тарихымызды, елдік дәстүрімізді танып білуде мәдени мұраларымызды жинастыру мен сараптауда көп жетістіктерге қол жеткізді. Жинақталған мұра мен рухани құндылықтар-ды ұлттық жаңғыру кәдесіне жарату зиялы қауымға жүктелетін зор міндеттердің біріне айналды. Бұл мәселеге қатысты Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев «Тарих толқынында» кітабында қазақ қоғамының тарихына қатысты әдіснамалық тұжырымдар жасады. Онда халқымыздың тарихи санасының ерекшелік-теріне «Қазақ болмысының келесі бір ерекшелігі – оның тарихшылығы. Қара халықтың тарихтан хабар-дарлығы мейлінше жоғары болған. Керек десеңіз, білім институттарының дамыған жүйесі бар бүгінгі күннің өзін бұрынғы қазақтардың санасындағы жаппай тарихшылықпен салыстыруға болмайды» [7, 28 б.] деп баға берілген.

Қоғамда мемлекеттілікті білдіретін шағындалған жүйе ол – ұлттық сана-сезім. Бұл мемлекет тұрғын-дарының белгілі бір өмір салтының өкілі ретінде этникалық жақындығы негізінде біртұтастығын қамта-масыз етеді. Қазақтардың ұлттық сана-сезімі қалыптасқан іргелі мемлекет екендігі ХҮІІІ ғасырда өмір сүрген Бұхар жыраудың «Құлағанға ұқсайды, қазақтың қамал-қорғаны, қазақ деген халқыңнан, батыр шыққан даңқыңнан. Қазақтың абырой-арына, сарп қылған бар күшін» [8, 7 б.] деген өлеңдерінен байқауға болады. Ендеше, қазақ мемлекеттілігінің тарихына терең үңілуге мүмкіндік беретін, дәстүрлі қазақ қоғамындағы саяси институттар тарихын оқытудың қажеттілігі арта түсері сөзсіз. Қазақ топырағында түрлі тарихи кезеңдерде өмір сүрген ру, тайпалардың тарих парақтарының қойнауына енгенімен, артына өшпес мұра қалдырып отырғандығының түйінді тұстарын нақты тарихи деректер арқылы түсіндіру, болашақта іргелі ізденістердің жолға қойылуына әкеледі. Өзекті мәселенің төркінін ғылыми зерделеу арқылы ұлттық тарихқа қызмет жасауға қызығушылық тудырамыз. Сондықтан қарастырылып отырған мәселеге қатысты деректерді жүйелі түрде, бүгінгі тәуелсіз Қазақстан тарихының бастауы сақ, үйсін, қаңлы, ғұн тайпалары-нан басталып, Тәуелсіз Қазақстанның тарихымен сабақтасары хақ екендігін айтып өткеніміз жөн. Тәуелсіздік – әрбір халық үшін қастерлі ұғым. Тәуелсіздік тағлымын тарихтың қойнауынан, ата-бабамыздың сан ғасырлық арман-мұратынан іздеген абзал. Осы мәселенің өзектілігі тарихи сана қалыптасуы мен дамуын халқымыздың тарихы мен мәдениетінің негізінде қарастырудың маңыздылығын көрсетіп берді. Теориялық тарихи ой дамуындағы соңғы онжылдықтарда қалыптасқан бұл ахуал ғылыми әлемде «тарих-намалық төңкеріс» деген атауға ие болды. Бұл ұғымды тарихты оқыту әдістемесін терең зерттеген орыс ғалымы М.А. Барг енгізген. Ол «Тарих ғылымының ғылыми қорындағы бүгінгі күні болып жатқан өзге-рістерді біз тарихнамалық төңкеріс деп атасақ, артық айтпаймыз» [10, 45 б.] деп жазған еді. Бұл ұғым отандық тарих ғылымының әдіснамасында толық орныға қоймағандығына, әлі күнге зерттеулерде кеңес-тік сарынның сақталып қалуы, тәуелсіздіктен кейінгі кезеңде тарих ақтандақтарын ашудан, тарихи мәселелерге әралуан пікірлер мен баламалы тарихтың айтылуына мән бермеу «тарихнамалық төңкеріс» ұғымын орнықтыруға кедергі болуда. Кеңестік ғылымда қалыптасқан бұл ахуалдың теориялық нышан-дары

әлеуметтік зерттеулердің мәселелерін талдаудағы философиялық, әлеуметтанымдық, мәдениет-танымдық және әдіснамалық-тарихи сияқты әртүрлі бағыттардан көрінеді. Осы мәселелерді әсіресе кеңестік империяның ыдырауымен қалыптасқан достастық елдері кеңістігінде, оның ішінде қазақ халқының тәуелсіздікке қол жеткізуімен белсенді түрде талдануы әлеуметтік шарттылық туралы, тарихи білімнің қызметі мен мақсаты туралы мәселелерді кеңінен қойып, оны тарихи танымға деген гносеологиялық тәсілдің шеңберінен тысқа алып шықты.

Қазіргі заманғы тарих пен қоғамға деген жаңа көзқарастық тұжырымдама ұсынған отандық ғалым-дардың қатарында А.Сейдімбек [11], А.Оразбаева [12], М.Қозыбаев [13] және басқаларды атауға болады. Олар тың тақырыптарды игеріп, «жаңа тарихи ғылымның» пайда болуына, әсіресе тарих әдіснамасын дамытуға бағытталған зерттеудің жүргізілуіне үлкен ықпал етті. Әсіресе, дәстүрлі қазақ қоғамының күрделі мәселелерін жаңаша бағалау әдістерін қалыптастыра алғандығын атап айтуға болады. Адамның өз өткенін пайымдау мәселесі дәстүрлі қазақ қоғамының мәселесінің қатарына жатқанымен және бұл тұтас-тай бір тарихи бағыт – тарихнамасының негізін құрағанымен, тарихи білімді зерттеу кеңестік әдебиетте марстік парадигманың қыспағында болды. Біздің мақсатымыз – уақыт ағымындағы тарихи сананың қалыптасуы мен дамуын өткен шақ-осы шақ-болашақ арақатынасында жалпы әлемдік және қазақ мәдениетінің тарихы мен қазіргі жағдайының барысы арқылы әлеуметтік-саяси тұрғыдан зерттеу, дәстүрлі қазақ қоғамындағы тарихи және рухани сабақтастығын айқындау. Қазақтың дәстүрлі әлеуметтік құрылымын меншік тұрғысынан, әлеуметтік жіктер мен топтар тарапынан, қоғамдық байланыспен қатысты зерттеу қажет деп есептесек XVIII ғ. ортасы Азия аймағының саяси оқиғаларға өте бай екенін де атап өткен жөн.

Методологиялық тұрғыдан көшпелі қоғамды жаугершілікпен тығыз байланыстыру оң нәтижелі болмайды деп ойлаймыз, дегенмен мемлекеттің күшеюі, биліктің саяси түрінің орнығуы соғыс жағдайына тікелей байланысты болса керек. Әрине кез-келген жаңалықтардың парқы нақты әрі дәл сараланып ашыл-маса, онда ғылыми талғам мен танымға кері әсері болады. Қазақ халқының ұлт ретінде тал бойында бүгін-гі күнге дейінгі сан ғасырлық жүгі барын білеміз. Мәселен, қазақ халқының ұлттық қадыр-қасиеті мен болмысы өткен ғасырлардан бері қалыптасып келген. Қазақтың толыққанды, біртұтас мемлекет боп қалыптасуы, үш жүздің билері Төле би, Қазыбек би, Әйтеке би сияқты бабаларымыз, Абылай хан сияқты даналарымыздың жанкешті еңбектерінің арқасында іске асты. Билер қазақ өмірінде өте күрделі де құнды іс атқарды. Ұлттық рухани адамгершілік және имандылық тәрбиесі туралы қасиетті берік сақтай отырып, ел ынтымағын ойластырды. Қара қылды қақ жарып әділдікті паш етті. Халық әділ билер арқылы «Тура биде туған жоқ» – деген қағиданы үлгі етті.

Дәстүрлі қазақ қауымы тек саяси-әлеуметтік құбылыс қана емес, сол ортада бейімделген барлық құрылымдық қасиеттері жетілген әлеуметтік организм. Сол себептен этникалық құрылымға қажетті көптеген факторлар көшпелі қауымның өз ішінде туындап, тіршілігін қамтамасыз еткен. Ал оның құрылымдық қызметін бір-бірімен тығыз байланысқан алуан-типті күрделі қатынастар, мәселен, әлеуметтік-мәдени, экономикалық, идеологиялық, территориялық тағы басқа, шағындалған жүйелер атқарады. Дала өркениетінің құрамындағы этностарға тән басты ерекшелік – синкреттілік. Яғни оларға тән этникалық, әлеуметтік, саяси т.б. сипаттары бір-бірінен бөле жаруға келмейді. Елімізде дәстүрлі қазақ қоғамының саяси-әлеуметтік құрылымының тарихы ұлттық сананың жаңғыруы, тарих «ақтаңдақтарының» қалпына келтірілуі, тарихи әділеттік орнықтыру үдерістері бұқаралық ақпарат құралдарының беттерін жаулап алғанымен, отандық тарих және әлеуметтік ғылымдардың әдіснамалық ұстанымдарының орнықтауынан өнімді зерттеулер қатары аз болып келеді. Тарихта дәстүрлі қазақ қоғамының саяси-әлеуметтік құрылымы тақырыбына тоқталған ғалымдардың бірі М.Қозыбаев аталмыш мәселенің күрделілігін «Бізде қоғамның тарихын зерттеуге қатысты жұмыс жаман емес, халықтардың көптомдық тарихы, тарихтың жекелеген кезеңдері бойынша монографиялар, оқулықтар жарық көріп жатыр. Бірақ зерттеудің артта қалған кесіндісі дәстүрлі тарих болып отыр. Тәуелсіздік алған сәтте халықтың рухы жоғары

болу керек. Халық өзінің әлемдік өркениеттегі орнын білуі керек. Бұзылған халық санасына жаңа сипат беру керек. Жаңа буынның санасын тарихи санасын қалыптастыру керек» [13,100 б.] деп сипаттайды.

З.Ж. Кенжалиевтің пайымдауынша көшпелі қоғамдағы орталық мемлекеттік биліктің жеке-дара дербес-тенуінің бір көрінісі, оның қалыптасқан құқықтық мәдениеті жаугершілік, әскери заманға сай бейімдеп пайдалануға талпыныс жасаудың нышаны. Қазақ мемлекеттіліктің пайда болуы мемлекеттік билікті, елді басқару ісін, қоғамдық қатынастарды реттеу мәселесін жаңа негізде құқықтық-мәдени арнада және саты-да құруға батыл қадам жасағандығының айғағы [14, 76 б.]. Көріп отырғанымыздай, қазақ қоғамына тән билік дәстүрлерінің күшін мойындап, Ресей мемлекеті мүддесі шеңберінде қолдану көшпелілер өркен-иегінің кейбір ерекшеліктерін тануға жол ашты. Бұл орайда қазақтың саяси құрылымы туралы В.В. Радлов қазақ халқының дәстүрлі билік құрылымы жөнінде тың ойлар мен пікірлер айтып, дала көшпелілеріне тән ерекшеліктерді «Я сам долго жил среди киргизов и имел возможность убедиться в том, что у них господствует не анархия, а лишь своеобразные, отличающиеся от наших, но по своему вполне урегулиро-ванные культурные отношения» [15, с.52] деп тұжырымдайды. Сонымен қатар В.Радлов осы еңбегінде қазақтарды күштеп отырықшылыққа отырғызу дұрыс еместігі туралы тұжырым ұсынған еді.

Қорыта айтқанда, қоғамның саяси-әлеуметтік дамуының таптық-формациялық және өркениеттік тәсілдерін салыстыра қарастырудың нәтижесінде көшпелілердің тарихи танымының ерекшеліктері зерде-ленеді. Көшпелі халықтардың тарихи жады мен әлеуметтік есіне тән тарихты баяндаудың ерекшеліктері тарихи зерттеулерде ескерілуі керек. Қазақ дәстүрлі қоғамы құрылымының қалыптасуы мен дамуы еуразиялық көшпелі өркениет тарихын ғылыми қалпына келтірудің модулі бола алар еді. Өткен ғасырдан басталған тарихнамалық төңкеріс ахуалы теориялық тарихи ойдың дамуында жаңа методологиялық тұжырымдарды айналымға шығаратын болады. Тәуелсіз тарихи сана жаңғыруымен, жаңарумен және жаһандану алға тартқан жаңа түйіндерді тарқатуымен сипатталады. Соған сай тарихи сананың трансформациясы қазақстандық қоғамда жүзеге асып жатқан әлеуметтік өзгерістер ауқымында түйінделеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Өгел Б. Түрік тарихы 1-том 14-б.
2. Қазақстан тарихы 1 том. – Алматы, 1996. – 353 б.
3. Н.Мыңжан. Қазақтың қысқаша тарихы. – Алматы, Жалын, 1994. – 400 б.
4. Исмагулов О. Этническая антропология Казахстана. – Алма-Ата, 1982. – 231 б.
5. Қозыбаев М.Қ. Тарих зердесі. – Алматы: Ғылым, 1998. – 280 б.
6. Бартольд В.В. Сочинения Т. I-IX. – М., 1961-1978 гг.
7. Назарбаев Н. Тарих толқынында. – Алматы: Атамұра, 1999. – 296 б.
8. Артықбаев Ж.О. Қазақ мемлекеті: сипаты, құрылымы және қызметі /XVIII ғасыр материал-дары бойынша. Қазақ мемлекеттігінің қалыптасу кезеңдері мен тарихи тағдырлары. Халықаралық ғылыми-теориялық Марғұлан оқулары конференциясының ғылыми жинағы. – Жезқазған, 1998. – 22 б.
9. Қазақстан тарихы 2 том. – Алматы, 1998. – 636 б.
10. Барг М.А. Эпохи и идеи: Становление историзма. – М., 1987. – С.190.
11. Сейдімбек А. Қазақтың ауызша тарихы (шежірелік деректерді пайымдау). – Астана: Фолиант, 2008. – 728 б.
12. Оразбаева А. Дәстүрлі қазақ қоғамына тән билер институты. – Алматы: Дайк-Пресс, 2004. – 206 б.
13. Қозыбаев М.Қ. Өркениет және ұлт. – Алматы: Сөздік, 2001. – 369 б.
14. Кенжалиев З.Ж. Дәстүрлі қазақ қоғамындағы көшпелі құқықтық мәдениет. – Алматы: Жеті жарғы, 1998. – 182 б.
15. Радлов В.В. Из Сибири. Страницы дневника. – М.: Наука, 1989. – 749 б.

References:

1. Ugel B. Turkish history Volume 1, p. 14.
2. history of Kazakhstan Volume I. Almaty, 1996. - 353 P.
3. N. Mynzhan. A brief history of the Kazakh people. - Almaty, Zhalyn, 1994. - 400 P.
4. Ismagulov O. ethnical anthropology of Kazakhstan. - Alma-Ata, 1982. - 231 P.
5. Kozybaev M. K. historical research. Almaty: Nauka publ., 1998. – 280 P.
6. Barthold V. V. Sochineniya T. I-IX. Moscow, 1961-1978.
7. Nazarbayev N. on the wave of history. Almaty: Atamura publ., 1999. – 296 P.
8. Artykbayev zh.O. The Kazakh State: character, structure and function /on the materials of the XIII century. Stages and historical destinies of the formation of the Kazakh statehood. Scientific collection of the international scientific and theoretical conference Margulan readings. - Zhezkazgan publ., 1998 – - 22 p.
9. history of Kazakhstan Volume 2. Almaty, 1998. - 636 P.
10. Barg M. A. epochs and ideas: the transformation of historicism. MOSCOW, 1987. - P. 190.
11. Seidimbek A. oral history of the Kazakh people (interpretation of genealogical data). - Astana: Folio. 2008. - 728 P.
12. Orazbayeva A. Institute of dances typical of traditional Kazakh society. Almaty: Dyk-Press, 2004. - 206 P.
13. Kozybaev M. K. civilization and the nation. - Almaty: Dictionary, 2001. - 369 P.
14. Kenzhaliyev 3. zh. nomadic legal culture in traditional Kazakh society. - Almaty: Zheti zhargy, 1998. - 182 P.
15. Radlov V. V. From Siberia. Pages of the diary. Moscow: Nauka publ., 1989. - 749 P.